

БОБОЖОНОВ Шавкат,

ТерДУ мустақил изланувчиси (DSc),
Тошкент давлат педагогика университети
доценти, тарих фанлари бўйича
фалсафа доктори
bobojonovsh2020@gmail.com

БАҲОУДДИН НАҚШБАНД ЗИЁРАТГОҲИДАГИ ДАХМАИ ШОҲОН – “ШОҲЛАР ДАХМАСИ”

ДАХМАИ ШОҲОН - АНСАМБЛЬ ХАНСКИХ УСЫПАЛЬНИЦ В СВЯТИЛИЩЕ БАХАУДДИНА НАКШБАНДА

DAHMAI SHOKHON - THE ENSEMBLE OF KHAN'S TOMBS IN THE SANCTUARY OF BAHAUDDIN NAQSHBAND

Аннотация: Мақолада Баҳоуддин Нақшбанд зиёратгоҳидаги Бухоро ҳукмдорлари қабрлари ҳақида маълумот берилган. Подшоҳлар дахмаларининг шаклланиши, зиёратгоҳда дафн этилиши сабаблари, дахмаларнинг меъморий тузилиши илмий таҳлил этилган. Темурий, шайбоний, аштархоний хон ва амирларнинг Баҳоуддин Нақшбандни ўзига пир сифатида танлагани, нақшбандия тариқатига эътиқод қилиши масалалари ўрганилган. Мавзун и ёритишида тарихий манбалар, илмий адабиётларга мурожаат этилган.

Калит сўзлар: зиёратгоҳ, родшоҳлар дахмаси, қабристон, туг, дафн маросими, табаррук дийдор йўлаги, зиёрат.

Аннотация: В статье приведены сведения о могилах правителей Бухары на месте паломничестве Бахауддина Накишбанди. Кроме того, научно проанализированы информации, связанные с формированием гробниц царей, причинами их похорон в мавзолее, а также мемориальная структура гробниц. В том числе, изучены вопросы избрания Тимуридов, Шайбани, Аштарханидских ханов и эмиров своим

наставником Бахауддина Накишбанди и верования в суфийский орден Накишбанди. Исторические источники и научные литературы привлечены при освещении данной темы.

Ключевые слова: место паломничества (святилище), гробница царей, кладбище, знамя (хоругвь), церемония похорон, благословенный коридор встречи, паломничество.

Annotation: The article provides information about the graves of the rulers of Bukhara at the place of pilgrimage of Bahauddin Nakshbandi. In addition, the scientific analysis of information related to the formation of tombs of kings, reasons for their burial in mausoleums, as well as the memorial structure of tombs. Among them, the questions of election of Timurids, Shaybani, Ashtarhanid khans and emirs as their preceptor Bahouddin Nakshband and belief in the Sufi order Nakshbandi were studied. Historical sources and scientific literature are used to cover this topic.

Keywords: pilgrimage place (sanctuary), tomb of kings, cemetery, banner (chorugh), funeral ceremony, blessed meeting corridor, pilgrimage.

КИРИШ

XVI асрда Бухоро хонлик пойтахтига айлангач давлатда диний ва дунёвий ҳокимият бир-бирини қўллаб-қувватлаши янада кучаяди. Бухоро амирлари мамлакат устидан қонуний ҳукмронлик қилиш учун йирик авлиё ва тариқат пешвоси Баҳоуддин Нақшбанд макбарасидан маънавий ва рухий қувват олишган. Бухороликлар ҳам Баҳоуддин қабрини зиёрат қилиш уларга муқаддаслик нурини сочади, деб эътиқод қилишган бўлса, ҳукмдорларга иймон устунлари посбони сифатида қарашган. Бухоро амирлари Баҳоуддин Нақшбандни ўзларининг ҳомийлари ва ҳимоячилари деб билишган ҳамда тахтга чиқишдан олдин ундан дуо сўраб мазорини зиёрат қилишган. Амирлар вафот этгач авлиёнинг қабридан унча узоқ бўлмаган жойда дафн этила бошланган. Бу ерда шайбоний ва аштархоний хонлар, нақшбандия тариқатига эргашганлар, пирнинг шогирдлари ва давомчилари дафн этилган. Мозор Бухоронинг асосий зиёратгоҳи ҳисобланган.

Ҳар бир амир Баҳоуддин зиёратгоҳини обод қилиш, уни таъмирлаш, зиёратчиларга қулайлик яратувчи қўшимча биноларни қуришни бурч деб билган. Сўнгги амирлар зиёратгоҳда минора, карвонсарой, масжид барпо этишган. Ҳовузнинг шимолида мевали боғ ташкил қилинган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Шайбонийлардан Абдуллахоннинг дафн этилиши билан Баҳоуддин Нақшбанд қабристонида подшоҳлар қабристони шакллана бошлайди. Умуман олганда тарихий мажмуанинг жанубий-ғарбий қисмида жойлашган дахмаи шохон-шоҳлар дахмаси XVI-XVII асрларда юзага келган. Аввало, дахма атамасига тўхталиб ўтиш жоиз. Дахма – қабр устига тикланган дафн иншооти ҳисобланади. Дахма атамаси араблар Ўрта Осиёга келгунга қадар зардуштийлар орасида кенг тарқалган бўлиб, ислом дини кириб келгач дафн иншооти маъносида ишлатила бошланган. Бухоро воҳаси некрополларида олиб борилган кўп йиллик археологик тадқиқотлар давомида дахма кўринишига ўхшаш 50 дан ортиқ дафн иншоотлари аниқланган [9, 119].

Баҳоуддин Нақшбанд тарихий мажмуасини ўрганиш Россия империяси давридан бошланган. Шу муносабат билан кўплаб тадқиқотчилар Бухорога ташриф буюришган. Бу даврга хос иккита илмий мақолани айтиб ўтиш мумкин. Биричиси А.А.Семенов иши бўлиб, форс тилидаги қўлёзмалар асосида Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанднинг ҳаёти ва фаолиятига батафсил тавсиф берилган [14, 202-210]. Иккинчи иш Н.Ситняковскийга тегишли бўлиб, у тарихий мажмуанинг қурилиши, ташкил топиши, қурилиш даврлари ва унинг хусусиятларини ўрганган. Ҳатто зиёратгоҳга ташриф буюрганида ўз кўзи билан кўрган сайлларни тавсифлаган [13, 48-55].

Можар олим Ҳерман Вамберининг “Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи” асарига тўхталмасликнинг иложи йўқ. У етарли араб

тилидаги манбалар, махсус кузатувлари, афсона ва ривоятлар асосида Баҳоуддин қабри олдида шаклланиб борган тарихий мажмуани қайта-қайта тилга олади [1].

Совет даврига келиб асосан В.В.Бартольд кенг қамровли масалалар, хусусан, ислом, диний таълимотлар, тариқат, унинг ташкил топиш сабаблари, Баҳоуддин фаолияти ва унга атаб барпо этилган мажмуа қабиларга эътибор қаратган. Урушдан кейинги йилларда зиёратгоҳдаги тарихий мажмуа кенг ёритилган ишлар юзага кела бошлади. Мажмуани тадқиқ этган ва тавсиф этган олимлар қаторида Б.Н.Засыпкин [4], В.А.Лавров [8], В.Л.Воронина [2, 113], Р.И.Кочемамов [7, 183-184], Г.А.Пугаченкова [11, 198-200], Л.И.Ремпель [12, 62-64] ва бошқаларни санаш мумкин. Соф тавсифий характерга эга тадқиқотлар мажмуани визуал кузатиш натижасида юзага келган. 1947 йилда зиёратгоҳни ўрганган В.Н.Засыпкиннинг маълумотларига кўра, подшоҳлар қабристони олтига улкан тўғрибурчакли баланд ёдгорликлардан иборат бўлиб, деворларининг баландлиги 2,5 м.гача етган [5].

В.А.Лавров ва В.И.Кочемадов тарихий-меъморий мажмуанинг лойиҳа чизмаларида кўпчилик обидаларни ёрқин акс эттиришган. Мажмуани яна ҳам кўпроқ тавсифи Г.А.Пугаченкова ва Л.И.Ремпель тадқиқотларида акс этган.

1962 йилгача мажмуада мусулмонлар диний идораси жойлашган. Мазкур даврларда мажмуа қайта-қайта таъмир этилган бўлсада, аммо ҳеч қандай лойиҳасиз, номукамал даражада бажарилган. Нисбатан яхшироқ таъмир ишлари дахмаи шохонда 1980 йилда Бухоро вилоят ижроия қўмитаси тошшириғи асосида маҳаллий аҳоли томонидан ҳашар йўли билан амалга оширилган [15]. Кўплаб қабрлар ўзининг дастлабки жойидан кўчирилган. Кўплаб стеллалар, қабр безаклари йўқолган. Буларнинг барчаси объектда тадқиқотларни давом эттириш учун қийинчиликлар туғдирган.

1979 йилнинг декабр ойида археолог З.С. Ньюкина дахмаи шохонда археологик тадқиқотларни олиб борган. Тадқиқотида ансамбл пойдевори ва композиция тарихини ўрганишни мақсад қилган. Тадқиқот натижалари дахмаларнинг ташкил топиш тарихининг асосий хусусиятларини юзага чиқариш имконини берди. Дахмаи шохон жанубий гуруҳ дахмалари ва I,2,3,4,5-дахмаларга бўлиб ўрганилган. Дамларнинг ўлчами ҳар хил бўлиб, I-дахма 24,2x13. II-дахма 12,7x15,3. III-дахма 15,2x12,5. IV-дахма 22,8x12,9. V-дахма 12,50x15,30 м.ни ташкил этган [16]. Худудда қазилган 4 метрлик шурф натижалари дахмаларнинг пойдевори 0,6 м.дан 1,25 м.гача бўлганини кўрсатган. Дахма деворларининг қуйи қисми 26x29x5 ўлчамдаги тўртбурчак пишган ғиштлардан таркиб топган. Деворнинг қалинлиги 0,9 м, силлиқланган мармар блоklar қалингиги эса 350 мм.

1949 йилда Шпаков, 1958 йилда Е.С. Рафаевичлар Дахмаи шохонни катта ҳажмдаги фотосуратларини олган бўлиб, улар ҳозирда Ўзбекистон маданият вазирлиги ҳузуридаги бош илмий ишлаб чиқариш бошқармаси архивида сақланмоқда [17]. Шунингдек, мажмуанинг тўлиқ лойиҳаси 1924 йилда Штубург, объект плани 1938 йилда Зайнутдинов, бош лойиҳаси 1952 йилда В.М.Филимонов, топосъёмкаси архитектор И.Е.Плешневлардан томонидан бажарилган.

1978 йилда топографик-геологик бўлим томонидан дахмаи шохонда топографик ва геологик-муҳандислик тадқиқотлари олиб борилган. Худуднинг литологик қурилиши, тупроқ таркибининг физик ва геотехник таркиби асослари, пойдеворининг ҳолати, шунингдек, геоморфологик, геологик, гидрогеологик, сейсмик нутқай назардан ўрганилган. Мазкур тадқиқот ишлари бўлим бошлиғи А.Р.Акименко, лойиҳанинг бош архитектори А.Галкин раҳбарлигида олиб борилган. Дала топографик ишлари гуруҳ раҳбари Ю.С. Митин томонидан ўтказилган. Лаборатория ишлари Л.А.Гладышева, гео-

логик муҳандислик ишлари И.Н.Бурштейн томонидан бажарилган. Тадқиқотларга кўра худуд сейсмиклиги 7 балл деб ҳулоса берилган. Объектлар пойдевори эса айнан шу даражага чидамлиги эканлиги тасдиқланган.

Баҳоуддин Нақшбанд мажмуасининг қабристон қисми 4 гектар ҳудудни эгаллаган. Подшоҳлар қабристониди аштархонийларга тегишли учта дахманинг тадқиқ этилиши уларни Субҳонқулихон (1680 – 1702) ва унинг хотини Пошшо-биби (у Ситорайи Моҳи Хоса номи билан машҳур бўлган) томонидан XVII асрнинг 90-йилларида қурилганини кўрсатди. Имомқулихон (1611-1642 йй.), Нодир Девонбеги (XVIII аср) каби тарихий шахсларнинг номлари ҳам дахмаларда битилган. Субҳонқулихон ва унинг ўғли Убайдуллоҳхон (1702 – 1711) дахмалари тарҳи бир-бирига ўхшайди. Уларнинг жанубий қисмида куббасимон коридор-вестибюль, унинг томида туйнуклар, шимолий деворида эса куббасимон дахмаларга олиб кирувчи эшиклар жойлашган [10; 6, 8]. Дахмаи шохондаги энг катта дахма аштархоний Субҳонқулихон (1702 йилда вафот этган) ни дафн этиш учун барпо этилган. 189 м² майдонни эгаллаган дахма тўрт камерали бўлиб, дафн камераси 23 м², баландлиги эса 2,2 м.ни ташкил этган [9, 120].

Мажмуанинг жануби-шарқида жойлашган шохлар қабристони жанубга томон чўзилиб борган. Абдулазизхон хонақосидан жанубда, тарихий мажмуанинг марказида дахмалар шаклидаги амирлар қабрлари ва бошқа йирик амалдорларнинг сағоналари ўрин олган.

Дахмаи шохонда дахмалар икки ва уч қатор бўлиб жойлашган. Дахмалар икки қисмдан иборат бўлган. Дафн этиладиган махсус қисми ва унинг устидаги деворлар билан чегараланган майдон [3, 16]. Шохлар дахмаси мажмуами тўғрибурчакли алоҳида қабр тошларидан ташкил топган. Дахмалар орасида шимол-жануб ва шарқ-ғарб йўналишларида йўлаклар ўтган. Дахмаларнинг юза қисмига силлиқланган мармар тошлари икки панелли қаторларда горизонтал шаклда

қўйилган. Қабрлар асосан “занжара” шаклида ўйилган кулранг ва оқ мрамрлардан иборат. “Мадохил” шаклида ўйилган горизонтал кичик мрамртошлар ҳам сақланиб қолган.

Дахмалар тўғри бурчакли қурилма бўлиб, баландлиги 2,5-3 метр силликланган мрамр плиткалардан иборат, ичкари қисми кўп камерали гумбазли бинолар йўлаклар билан боғланган. Дахмаларнинг юқори қисми майдончаси нақшинкор, ўймакорлик асосида безатилган мрамр панжаралар билан ўралган бўлиб, қабртошларда марҳумнинг исм шарифи, шажараси ва вафот санаси қайд этилган [18].

Дахмалар бир қаторда бўлсада, аммо бир биридан деворлар билан ажратилган. Мазкур дахмалар жанубга томон чўзилиб борган. Деворларни тиклашда кулранг мрамрдан фойдаланилган. Шарқий томонда, Боби салом дарвозасидан кирилганда Баҳоуддин Нақшбанд қабри ўрин олган.

Асосий мрамр йўлак (эни 2 м)дан жанубда мусулмонларнинг қабристони жойлашган бўлиб, тўрт аср давомида дарвешлар, сўфий жамоалари аъзолари, ҳатто қишлоқ аҳолиси дафн этилган. Хонақодан ғарб томонда жойлашган амирларнинг аёллари қабристони мрамр дахмалар ва сағаналар шаклида барпо этилган.

Мрамр йўлакнинг шарқий қисм иморатлари ва унга туташ дахмалар шурф қазилиши натижасида XVII-XVIII асрларга тааллуқли эканлиги аниқланди. Йўлакнинг ғарбий қисми сал кейинроқ, тахминан XVIII-XIX асрларга қурилган. Мрамр йўлакдан жанубда жойлашган қабристон ўрганилмаган. XX асрнинг 90-йилларига қадар унда қишлоқ аҳолиси дафн этилган. Қабрлар қатлами уч юз йил давомида устма уст қўйиб келинган.

ХУЛОСА

Баҳоуддин Нақшбанд зиёратгоҳини ўрганиш фақат бир томонлама эмас, балки турли фанлар доирасида илмий тадқиқ этилганини кўрсатмоқда. Зиёратгоҳдаги

дахмаи шохон-шоҳлар дахмаси тадқиқотчилар диққат марказида бўлган объект саналган. Шунинг учун тарихчи, археолог, этнограф санъатшунос, архитектор, геолог, картограф, топограф, сейсмолог, фотограф, эпиграфшунос ва некрополшунослардан томонидан ўрганилган. Махсус ўрганилган тадқиқот натижалари Баҳоуддин Нақшбанд зиёратгоҳида асрлар давомида шаклланган подшоҳлар қабристони ҳақида кенг қамровли хулоса чиқариш ва атрофлича маълумотлар олиш имконини берди.

Дахмаи шохонни Боби-салом дарвозаси томондан кўриниши. ЎзР Маданий мерос агентлиги архивидан.

Дахмаи шохонни юқоридан кўриниши. ЎзР Маданий мерос агентлиги архивидан.

*Дахмаи шохонни Боби-салом дарвозаси
томондан кўриниши. ЎзР Маданий мерос
агентлиги архивдан.*

Фойдаланилган Адабиётлар рўйхати:

1. Вамбери Г. История Бохары и Трансоксании / Туркестанский сборник, т.70-71. – СПб, 1873.
2. Воронина В.А. Архитектурные памятники Средней Азии. Бухара, Самарканд. – Ленинград., 1989. – С. 113.
3. Джуракулов Дж.М., Некрасова Е.Г., Ходжайов Т.К. Позднефеодальные некрополи Бухары как исторический источник. – Самарканд: СамГУ, 1991. – С. 16.
4. Засыпкин Б.Н. Архитектура Средней Азии. – Москва., 1948. – С. 113.
5. Засыпкин Б.Н. Ансамбль построек около мазар шейха Бахауддина. Рукопись. 1947. Арх. ГлавНПУ. № Б 3730/3-36.
6. Зоҳидов П. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд меъморий хазира. – Тошкент, 1993. – Б.8.
7. Кочедамов Р.И. Городские водоемы Бухары и Самарканда // Архитектурное

наследство. – Москва. – 1957. – № 8. – С. 183-184.

8. Лавров В.А. Градостроительная культуры Средней Азии. – Москва., 1950.

9. Некрасова Е.Г. Бухарские дахмы // Общественные науки в Узбекистана. – 1995. № 5-6-7-8. – С. 119.

10. Некрасова Е.Г. Комплекс Дахма-и шахан в ансамбле Баха ад-дина (дахма Падшах-биби). 1990

11. Пугаченкова Г.А. Архитектурные заметки. К характеристике чертежей бухарского мастера XVI в // Искусство зодчих Узбекистана. – Ташкент., 1962. – С. 198-200.

12. Ремпель Л.И. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. – Ташкент., 1958. – С. 62-64.

13. Ситняковский Н. Бухарская святыня мазар Бахауддина / Протоколы заседаний и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии №1-3 1899-1900 гг. – Ташкент, 1990. – С. 48-55.

14. Семенов А.А. Бухарский шейх Бохауддин. – Москва., 1914. – С. 202-210.

15. Ўзбекистон Республикаси Маданий мерос агентлиги архиви. Б 5583/Г-15 рақамли хужжат. 13-варақ.

16. Ўзбекистон Республикаси Маданий мерос агентлиги архиви. Б 5583/Г-15 рақамли хужжат. 32-40 варақлар.

17. Ўзбекистон Республикаси Маданий мерос агентлиги архиви. Б 5583/Г-15 рақамли хужжат. 18-варақ.

18. Ўзбекистон Республикаси Маданий мерос агентлиги архиви. Б 5583/Г-15 рақамли хужжат. 10-варақ.